

Suomen kielen variaatio 3

Murrealueet

Lounaismurteet

(kartta 10, murrenäytteet 1–2)

- Puhutaan Varsinais-Suomessa Turusta pohjoiseen ja itään.
- Lounaismurteet eroavat melko paljon muista suomen murteista.
  - Etenkin lainasanoissa näkyy rannikon ruotsalaismurteiden vaikutus.
  - Yhteisiä piirteitä (mm. loppuheitto ja **si**-imperfekti) on myös viron kielen kanssa.
  - Voimakas rytmi ("nuotti"): painollinen tavu korostuu, vokaalien ja konsonanttien kestot ovat erilaisia kuin yleiskielessä.

Lounaismurteiden erityispiirteitä 1

- Lounaismurteiden erikoisgeminaatio (kartta 11)
  - Koskee vain konsonantteja **k, p, t** ja **s**
  - Ne ovat kahdentuneet, jos jäljessä on alun perin ollut pitkä vokaali.
    - Pitkä vokaali on kuitenkin lyhentynyt.
  - **kätte** 'käteen', **alkka** 'alkaa', **leippä** 'leipää', **viissast** 'viisaasti'
- Pitkät vokaalit lyhenevät muualla kuin ensitavussa.
  - **ehto** (< **ehtoo** 'ilta'), **käytti** 'käytiin', **mont kerta** 'monta kertaa', **kauniks** 'kauniiksi'
  - Tämä koskee myös vokaaliyhtymistä kehittyneitä pitkiä vokaaleita
    - (**syntyä** > **syntyy** >) **syntty** 'syntyä; syntyy' (kartta 18)
  - Jälkitavuuissa ei ole siis ollenkaan pitkiä vokaaleita.
    - **leipä** yks. nom. : **leippä** yks.part./yks.ill.
- Toisen tavun vokaali pitenee puolipitkäksi, jos ensimmäinen tavu on lyhyt.
  - **Turùs** 'Turussa', **sanòs** 'sanoi', **mis`ä** 'missä'

Lounaismurteiden erityispiirteitä 2

- Loppuheitto: lyhyt vokaali katoaa sanan lopusta
  - kaksitavuisissa sanoissa, joiden ensimmäinen tavu on pitkä
  - kaikissa kolmi- tai useampitavuisissa sanoissa
  - talv 'talvi', paks 'paksu', merkilist 'merkillistä', naapur 'naapuri'
- Sisäheitto:
  - kolmi- tai useampitavuisista sanoista katoaa toisen tavun vokaali.
  - raumlaine 'raumalainen', muutmis 'muutamissa'
- Imperfektin tunnus –s(i)
  - mn`ä istusi 'istuin', hän sanòs 'hän sanoi'
- Diftongin reduktio
  - i, u- ja y-loppuiset diftongit muuttuvat e-, o- ja ö-loppuisiksi
  - laeh 'laiha', koer 'koira', laola 'laulaa', käövä 'käyvät'
  - Savolaismurteissa on samantapainen ilmiö , mutta kesto-suhteet ovat erilaiset.

Hämäläismurteet

(kartta 12, murrenäytteet 3–4)

- Puhutaan laajalla alueella: Hämeessä, Pirkanmaalla, Satakunnassa, Uudellamaalla ja Kymenlaaksossa.
- Murre vaihtelee alueen eri puolilla, eikä kaikille hämäläismurteille tyypillisiä piirteitä ole kovin paljon.
  - Ylä-Satakunnan murteet
  - Sydänhämäläiset murteet
  - Etelähämäläiset murteet
  - Kaakkoishämäläiset murteet
- Hämäläismurteet ovat vaikuttaneet paljon nykyiseen Helsingin seudun puhekieleen.
  - Helsingin seudulla (Espoossa, Sipoossa, Vantaalla) on perinteisesti puhuttu ruotsia, joten sitä ei lueta hämäläismurteiden alueeseen.

Hämäläismurteiden laaja-alaisia piirteitä

- Vokaaliyhtymät -eA ja -OA ovat muuttuneet pitkiksi vokaaleiksi (kartta 13).
  - korkea > korkee, tärkeä > tärkee, sanoa > sanoo
  - Ilmiö tunnetaan myös savolaismurteissa.
- Painottomissa tavuissa diftongin i on kadonnut (kartta 14).
  - kirjoittaa > kirjottaa, aikaisin > aikasin, punainen > punanen
  - Ilmiö tunnetaan myös osassa lounais-, pohjalais- ja savolaismurteita.
- Verbien ”pikapuhemuodot” (kartta 15)
  - tule- > tuu, mene- > mee- jne.
  - Hämäläismurteissa nämä ovat lyhytvokaalisia:
    - tut tänne ’tule tänne’, älä sa ’sano’, pap pois ’pane pois’

Hämäläismurteiden suppea-alaisia piirteitä

- lk- ja rk-yhtymien heikossa asteessa on pitkä vokaali (kartta 5)
  - jalka : jalaat ~ jallaat, pelko : peloot ~ pelloot
  - ilmiö tunnetaan myös eteläpohjalaisissa murteissa
- nk-yhtymä ei ole astevaihtelussa (kartta 16)
  - henki : henken, vahinkon
  - ilmiö tunnetaan myös lounais-hämäläisissä välimurteissa ja osassa eteläsavolais- ja kaakkoismurteita
- MA-infinitiivin illatiivin lyhyet muodot
  - meneen 'menemään, sanoon 'sanomaan'
- demonstratiivipronominit tuo ja nuo
  - tuo > toi, nuo > noi
  - tuossa > tossa, tuonne > tonne
- me, te ja he -pronomien taivutus
  - me: meitin : meittä : meitillä

Pohjalaismurteet

(kartta 20)

- Pohjalaismurteita puhutaan Pohjanmaalla, Peräpohjolassa ja Lapissa.
- Ne jaetaan yleensä kolmeen pääryhmään:
  - Eteläpohjalaiset murteet
  - Keski- ja pohjoispohjalaiset murteet
  - Peräpohjalaiset murteet
    - Peräpohjalaisten murteiden alue jatkuu suoraan Ruotsin puolelle, missä käytetään myös nimitystä meänkieli.
    - Norjassa vastavasta kielimuodosta käytetään nimitystä kveeni.
  - Pohjanmaan ruotsinkielistä rannikkoseutua ja Pohjois-Lapin saamenkielisiä alueita ei lasketa mukaan murrejaotteluun.
- Pohjalaismurteet lasketaan länsimurteisiin, mutta niissä on myös itäistä vaikutusta.

Pohjalaismurteille tyypillisiä piirteitä

- Vokaalienvälinen **h** on säilynyt (kartta 17).
  - **mielehen** (~ **mielhen** ~ **mielheen**) 'mieleen', **portahat** 'portaat', **nähtihin** 'nähtiin'
  - Tällä kannalla ovat eteläpohjalaiset ja peräpohjalaiset murteet sekä osa keskipohjalaisista murteista.
- Švaavokaali (kartta 21)
  - **jalaka** 'jalka', **lehemä** 'lehmä', **vanaha** 'vanha'
  - Švaa on tyypillinen myös savolaismurteille, mutta se puuttuu osasta etelä- ja peräpohjalaisia murteita.
- Yleiskielen **eA-** ja **OA-**yhtymiä vastaavat **iA** ja **UA** (kartta 13).
  - **hopia** 'hopea', **pimiä** 'pimeä', **huonua maitua** 'huonoa maitoa'

Eteläpohjalaiset murteet

(kartta 20, murrenäytteet 5–6)

- Eteläpohjalaisia murteita puhutaan Etelä-Pohjanmaalla Vaasan kaupungista pohjoiseen ja itään, rannikkoa lukuun ottamatta.
- Etelä-Pohjanmaan itä- ja pohjoisosat ("savolaiskiila") lasketaan kuitenkin savolaismurteisiin.
  - esim. Ähtäri, Alajärvi, Vimpeli ja Lappajärvi
- Eteläpohjalaiset murteet ovat melko yhtenäisiä ja murre-erot ovat pienet.

Eteläpohjalaismurteiden erityispiirteitä

- lk- ja rk-yhtymien heikossa asteessa on pitkä vokaali (kartta 5).
  - jalka : jalaat, pelko : peloot
- Muualla kuin ensimmäisessä tavussa diftongin i:n tilalla on pitkä vokaali (kartta 14).
  - kirjoottaa, aikaasin, punaanen
  - Ilmiö näkyy myös sanoissa, joissa loppu-i on yleiskielessä kadonnut.
  - äitee (< *äitei), taloo (< *taloi), hevoonen, onnetoon
- kuulee > kuuloo, kävelee > kävelöö (kartta 22)
  - e-vartaloisten verbien yks. 3. persoonassa ee > oo (labiaalistuminen)
  - Sama ilmiö tunnetaan myös itämurteissa.
- Inessiivin päätte –hnA (kartta 23)
  - Possessiivisuffiksin edellä: kylähnäni 'kylässäni'
  - Eräissä pronomineissa: mihinä 'missä', johonakin 'jossakin'
  - Muuten inessiivin päätte on loppuheitollinen –s: kyläs 'kylässä'

Keski- ja pohjoispohjalaiset murteet

(kartta 20, murrenäytteet 7–8)

- Keskipohjalaisia murteita puhutaan Kokkolan seudulla, pohjoispohjalaisia Oulun seudulla.
- Niiden välinen raja kulkee suurin piirtein Raahen tienoilla.
- Pohjois-Pohjanmaan itäosa ("Koillismaa") kuuluu savolaismurteisiin.
- Murre vaihtelee alueen eri puolilla.
  - Keski-Pohjanmaalla on enemmän savolaisvaikutusta kuin Pohjois-Pohjanmaalla.
  - Yleensä rannikolla murre on läntisempää ja sisämaassa ("ylämaassa") on enemmän savolaismurteiden vaikutusta.
  - Keski-Pohjanmaan eteläosassa on joitakin eteläpohjalaisten murteiden piirteitä (ks. Kaustisen murrenäyte 7).

Keski- ja pohjoispohjalaisten murteiden piirteitä

- Yleiskielen **d:n** vastine (kartta 2)
  - Läntinen **r** tunnetaan alueen etelärajalla (Kaustinen, Veteli , Halsua).
  - Itäinen kato tunnetaan suurimmassa osassa aluetta.
  - Keski-Pohjanmaalla myös **j** tai **v**: **kaajun** 'kaadun', **sovasa** 'sodassa'
- Yleiskielen **ts:n** vastine (kartta 3)
  - Läntinen **tt** : **tt** (**mettä** : **mettän**) Pohjois-Pohjanmaalla
  - Itäinen **ht** : **t** (**mehtä** : **metän**) alueen itäosassa
  - Keski-Pohjanmaalla **ht** : **ht** (**mehtä** : **mehtän**)
  - Alueen etelärajalla myös **ss** : **ss** (**messä** : **messän**)
- Inessiivin pääte (kartta 23)
  - Rannikolla pääte on läntinen **-sA**, sisämaassa itäinen **-ssA**.
  - **täsä talosa** ~ **tässä talossa**
- Geminaatio tunnetaan suurimmassa osassa aluetta (kartta 11).
  - **kallaa, sattaa, kevväällä**
  - itäosissa myös erikoisgeminaatio: **ranttaa, ruokkaa**

Peräpohjalaiset murteet

(kartta 20, murrenäyte 9)

- Puhutaan Suomen Lapissa, mistä kielialue jatkuu Ruotsin puolelle Länsipohjaan.
- Ruotsin puolella puhuttua kielimuotoa pidetään myös omana kielenään (meänkieli), samoin Norjan Ruijassa (kveeni).
  - Eronteko on ideologinen ja poliittinen enemmän kuin kielitieteellinen.
- Peräpohjalaiset murteet ovat osittain läntisellä ja osittain itäisellä kannalla, ja murre vaihtelee alueen eri osissa.

Peräpohjalaismurteiden erityispiirteitä

- Vokaalienvälinen **h** on säilynyt (kartta 17).
  - Eri alamurteissa muodot ovat erilaisia: **talhoon** ~ **talhon** ~ **talohon**
- Geminaatat **nn**, **mm**, **ll** ja **rr** lyhenevät usein.
  - pitkän vokaalin ja diftongin jäljessä sekä kauempana sanassa
  - **pääle**, **meilä**, **suuremat**
- Verbien monikon 3. persoonan päätte on pelkkä **-t** imperfektissä ja konditionaalissa.
  - **het annoit** 'he antoivat', **tulisit** 'tulisivat'
- persoonapronominit
  - **mie**, **sie** 'minä, sinä'; **met**, **tet**, **het** 'me, te, he'

Savolaismurteet

(kartta 24, murrenäytteet 10–13)

- Savolaismurteita puhutaan paitsi Savossa, laajalla alueella Itä- ja Keski-Suomessa.
- Savolaismurteissa on useita alamurteita:
  - Pohjois-Savon murteet (murrenäyte 11)
  - Etelä-Savon murteet (murrenäyte 12)
  - Itäiset savolaismurteet (Pohjois-Karjalassa)
  - Kainuun murteet
  - Keski-Suomen murteet
  - Päijät-Hämeen murteet (murrenäyte 13)
  - Keuruun–Evijärven välimurteet ("savolaiskiila")
- Ruotsissa Vermlannin savolaismurteet ("metsäsuomalaiset") 1600-luvulta 1900-luvunalkuun.
  - Vermlannin savo on kiinnostanut kielentutkijoita, koska se ei ollut kosketuksissa suomen yleiskieleen eikä muihin suomen murteisiin.

Savolaismurteiden itäisiä piirteitä

- Yleiskielen **d**:n paikalla kato (kartta 2, luentokalvo 7:12)
- Yleiskielen **ts**:n tilalla **ht** (kartta 3)
  - Astevaihtelussa heikko aste **t** ~ **h**:
    - mehtä 'metsä' : metän ~ mehän, kahtoo 'katsoo' : katon ~ kahon
  - Päijät-Hämeessä vaihtelematon **ht**:
    - mehtä : mehtän, kahtoo : kahton
- Pitkän **a**:n diftongiutumisen (kartta 8, luentokalvo 7:17)
  - Murrealueen laidoilla **moa**, **peä**, keskellä **mua**, **piä**
  - Keuruun–Evijärven välimurteissa **maa**, **pää**
- Palatalisaatio eli liudennus (kartta 25)
  - Konsonanttia äännettäessä kielen etuselkä kohoaa ja äänne saa **j**-mäisen värin ("käs*j*", "tul*j*")
  - Palatalisaatio koskee dentaaleja (**t**, **n**, **l**, **r** ja **s**), kun niiden jäljessä on (ollut) **i** tai **j**
  - käs', ves', tul', män', pal'jas, tot'ine(n)
  - palatalisaatio puuttuu Kainuusta ja välimurteista

Savolaismurteiden laaja-alaisia piirteitä

- Geminaatio (kartta 11, luentokalvo 6:11)
  - Erikoisgeminaatio tunnetaan murrealueen pohjois- ja itäosissa ja muualla yleisgeminaatio.
  - Länsi- ja etelälaidalla geminaatio on heikkoa tai se voi puuttua kokonaan.
- Švaavokaali (kartta 21, luentokalvo 6:10)
  - Tunnetaan lähes koko murrealueella.
  - Puuttuu välimurteista ja Päijät-Hämeen murteiden eteläosasta.
- **kuulee > kuu(l)loo, kävelee > käve(l)löö, tulee > tulloo** (kartta 22)
  - e-vartaloisten verbien yks. 3. persoonassa **ee > OO** (labiaalistuminen)
  - Päijät-Hämeen murteissa **tulee ~ tulii**
- Yleiskielen vokaaliyhtymät **-eA** ja **-OA** (kartta 13)
  - Pohjois-Savossa ja itäisissä savolaismurteissa ovat muuttuneet pitkiksi vokaaleiksi **-ee** ja **-OO**: **pimnee** 'pimeä', **puttoon** 'putoan'
  - Muuten edustus on kirjavaa: **pi(m)meä ~ pi(m)miä ~ pi(m)mii, pu(t)toan ~ putovan ~ pu(t)tuun**

Savolaismurteiden erityispiirteitä

- Diftongin reduktio (kartta 26, kalvo 6:13)
  - aurinko > aorinko, täysi > täös, poika > poeka
  - Diftongin reduktio puuttuu Keuruun–Evijärven välimurteista
  - murrealueen keskiosissa diftongeista on kehittynyt pitkiä vokaaleita
    - aurinko > aarinko, täysi > tääs, köyhä > kööhä, leipä > leepä
- NUT-partisiipin nominatiivissa käytetään ”essiivin kaltaisia” muotoja
  - on antanna ’on antanut’, et suanna ’et saanut’, ol’ lähtennä ’oli lähtenyt’
- Yleiskielen kin-partikkelin tilalla i ~ e
  - nyttii ’nytkin’, sillonnii ’silloinkin’
  - minnäi ’minäkin’, metässäe ’metsässäkin’

Kaakkoismurteet

(kartta 27, murrenäytteet 14 ja 15)

- Kaakkoismurteita puhutaan Etelä-Karjalassa.
  - Murteita ei kutsuta ”karjalan murteeksi”, jotta se ei sekoittuisi karjalan kieleen.
  - Karjalan kieltä puhutaan Itä-Karjalassa Venäjän puolella.
  - Perinteisesti karjalan puhujat ovat olleet ortodokseja ja suomen kaakkoismurteiden puhujat luterilaisia.
- Ennen toista maailmansotaa kaakkoismurteita puhuttiin huomattavasti laajemmalla alueella (”Luovutettu Karjala”).
  - Luovutetun Karjalan pohjoisosassa puhuttiin karjalan kieltä (Salmi, Suojärvi, Suistamo, Ilomantsin itäosa).
- Inkerin suomalaismurteet, joita on puhuttu Pietarin ympäristössä, lasketaan myös kaakkoismurteisiin.
  - Suomalaiset muuttivat Inkeriin 1600-luvulla, kun alue oli Ruotsin hallussa.
  - Nykyään ovat suurimmaksi osaksi venäläistyneet, osittain muuttaneet Suomeen (paluumuuttajat 1990-luvulla).
  - Inkerissä on puhuttu lisäksi inkeroista ja vatjaa, jotka lasketaan omiksi kielikseen.

Kaakkoismurteiden erityispiirteitä

- Yleiskielen **ts**:n edustus vaihtelee (kartta 3):
  - Vaihtelematon **ts** kuten yleiskielessä (**metsä** : **metsän**)
  - Vaihtelematon **ss** (**messä** : **messän**)
  - Vaihtelematon **ht** (**mehtä** : **mehtän**)
- Verbien monikon 3. persoonan päätte on pelkkä **-t**
  - **antaat** 'antavat', **tekkööt** 'tekevät'
  - **tekkiit** 'tekivät', **halus'iit** 'halusivat', **kuuluit** 'kuuluivat'
- persoonapronominit
  - **mie**, **sie**, **hää** ~ **heä**; **myö**, **työ**, **hyö**
  - **mie** ja **sie** tunnetaan myös peräpohjalaisissa ja kaakkoishämäläisissä murteissa ja osassa savolaismurteita (kartta 19)
  - **myö**, **työ** ja **hyö** kaakkois- ja savolaismurteissa

Kaakkoismurteiden katoilmiöitä (vrt. lounaismurteisiin)

- Sanan loppu-**n** katoaa usein:
  - **onneto** 'onneton'
  - **mäntii kirkkoo** 'mentiin kirkkoon'
  - **meijä talo hevone** 'meidän talon hevonen'
- Rajageminaatio (hist. loppu-**k**) puuttuu kokonaan (kartta 29)
  - [**tuu tänne**], [**ei anna sitä**]
- Loppuheitto
  - etenkin a, ä ja i katoavat
  - **kirkos** 'kirkossa'
  - **yhten päivän** 'yhtenä päivänä'
  - **puol' viis** 'puoli viisi'
- Sisäheitto
  - **toist ihmist** 'toiset ihmiset'
  - NUT-partisiippi: **antant** 'antanut', **puont** 'pudonnut'